

PARTIYAVIY TIZIMLAR TADRIJIGA TA'SIR ETUVCHI TASHQI OMILLAR (MARKAZIY OSIYO MISOLIDA)

T.B.Abdullaeva

*Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli
kadrlarni tayyorlash instituti doktoranti,
takhmina.abdullaeva02@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Siyosiy partiyalar jamiyatni harakatga keltiruvchi asosiy siyosiy kuch hisoblanishi talqin etilgan. Zero, parlamentarizmning rivojlanib borishi siyosiy partiyalar o'rtasida sog'lom siyosiy raqobatni vujudga keltiradi. Bu esa jamiyatimizda saylov erkinligi, so'z erkinligi, ovozlarni halolik bilan sanash, ijtimoiy fikrdan bahramand bo'lish, ijtimoiy manfaatlar integratsiyasi hamda erkin, demokratik saylovlarda siyosiy kuchlar raqobati kabi qat'iy tizimlarning shakllanishiga zamin yaratadi.

Kalit so'zlar: siyosat partiya davlat, jamiyat, huquq, saylov, parlament, millat, demokratiya, mafkura, prinsp, konstitutsiya, madaniyat, islohot, jamoatchilik nazorati.

Markaziy Osiyo mamlakatlari Sovet Ittifoqidan mustaqillikka erishgandan so'ng muhim siyosiy o'tishlarni boshidan kechirdi. Mintaqada yangi siyosiy tizimlarning paydo bo'lishi va partiya siyosatining rivojlanishi olimlarning e'tiborini tortadi. Partiya tizimlarining rivojlanishini tushunish Markaziy Osiyodagi kengroq siyosiy manzara va demokratlashtirish muammolarini tushunish uchun juda muhimdir.

Shuningdek, ushbu tadqiqot ishi ayrim g'arb davlatlari tomonidan to'liq tahlil qilinmaganligi bois, Markaziy Osiyo mamlakatlari ko'pincha cheklangan siyosiy plyuralizm va hukmron partiyalar bilan ajralib turadi, deya ta'kidlangan fikrlarni o'zgartirish va mavjud holatni o'rganishni maqsad qiladi. Partiyaviy tizimlar dinamikasini o'rganish siyosiy raqobatning mohiyatini, muxolif partiyalarning rolini va demokratik konsolidatsiya istiqbollari yoritib beradi. Partiya tizimlarining tuzilishi va faoliyatini tadqiq qilish orqali ushbu dissertatsiya Markaziy Osiyoda siyosiy plyuralizm va demokratlashtirish bo'yicha munozaralarga hissa qo'shadi.

Hech kimga sir emaski, Markaziy Osiyo mintaqaviy barqarorlik va global siyosatga ta'sir ko'rsatadigan strategik geosiyosiy pozitsiyani egallaydi. Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi partiyaviy tizimlarni o'rganish mintaqaviy dinamika, davlatlararo munosabatlar va boshqaruv modellari haqida tushuncha beradi. Partiya tizimlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni tahlil qilish bizning mintaqaviy siyosat haqidagi tushunchamizni kuchaytiradi va hamkorlik va nizolarni hal qilish bo'yicha muloqotni rivojlantiradi.

Mustaqillikka e'erishgan davrlardan boshlab Markaziy Osiyoning ko'pgina davlatlari demokratlashtirish va siyosiy islohotlarga intilishlarini bildirishgan. Biroq, demokratiyaga o'tish avtoritar amaliyotlar va siyosiy erkinliklarning cheklanishi bilan ajralib turadigan notekis kechdi. Partiya tizimlarining rivojlanishini o'rganish mintaqadagi demokratlashtirish borasidagi sa'y-harakatlarning muammolari va imkoniyatlari haqida qimmatli fikrlarni beradi. Partiyalar siyosatini shakllantiruvchi asosiy tendensiyalar va omillarni aniqlash orqali ushbu dissertatsiya Markaziy Osiyoda demokratik boshqaruv va inson huquqlarini ilgari surish strategiyalari haqida ma'lumot beradi.

Albatta, Markaziy Osiyo davlatlari global siyosiy tendensiyalar va tashqi ta'sirlardan ajralgan emas. Partiya tizimlarini o'rganish xalqaro ishtirokchilar, tashqi siyosat va mintaqaviy integratsiya tashabbuslarining ichki siyosatga ta'sirini ko'rib chiqadi. Tashqi omillar partiyalar dinamikasini qanday shakllantirishini tushunish Markaziy Osiyodagi kuch dinamikasi va geosiyosiy siljishlarni tushunishimizga yordam beradi.

Markaziy Osiyo davlatlari, jumladan, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistonga ularning partiyaviy tizimini shakllantiruvchi ko'psonli tashqi omillar ta'sir ko'rsatadi. Tarixiy aloqalardan tortib, zamonaviy geosiyosiy manfaatlargacha, mintaqadagi siyosiy dinamikani aniqlashda tashqi ishtirokchilar roli ahamiyat kasb etadi. Quyida Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi partiyaviy tizimlarni shakllantiruvchi turli xil tashqi omillarni o'rganadi, mintaqaviy kuchlar, xalqaro tashkilotlar va global tendensiyalarning siyosiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qilinadi.

Markaziy Osiyo tarixi qo'shni mintaqalar, jumladan Fors davlatlari, Xitoy va Rossiya bilan ko'p asrlik o'zaro aloqalar bilan ajralib turadi. Ushbu tarixiy aloqalar siyosiy institutlar, madaniy me'yorlar va iqtisodiy tizimlarga ta'sir ko'rsatib, Markaziy Osiyo davlatlarining zamonaviy siyosiy muhitni shakllantirdi.

Shuningdek, Rossiya, Xitoy va Eron kabi mintaqaviy kuchlar Markaziy Osiyodagi partiyaviy tizimlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Rossiya Sovet Ittifoqining vorisi davlat sifatida Markaziy Osiyoning ko'plab davlatlari bilan yaqin siyosiy, iqtisodiy va harbiy aloqalarni o'rnatib, ularning tashqi siyosati va xavfsizlik strategiyalariga ta'sir ko'rsatadi. Xitoyning "Bir kamar va yo'l" tashabbusi (BRI) mintaqada iqtisodiy faollikni oshirishga olib keldi, bu infratuzilma rivojlanishiga, savdo shakllariga va investitsion oqimlarga ta'sir ko'rsatdi.¹ Eronning Markaziy Osiyo bilan madaniy va tarixiy aloqalari diniy va madaniy dinamikaga ham ta'sir etib, mintaqaning siyosiy murakkabligiga hissa qo'shadi.²

Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Ittifoqi va Jahon banki Markaziy Osiyoda siyosiy barqarorlik,

¹ https://uza.uz/oz/posts/bir-yol-bir-makon-yangi-tashabbuslar-yangi-imkoniyatlar-va-yangi-muloqot-maydoni_529160

² <https://kun.uz/uz/news/2019/04/29/xitoy-nimani-istayapti-bir-makon-bir-yol-loyihadan-umidlar-va-xavotirlar>

iqtisodiy rivojlanish va inson huquqlarini ta'minlashda faol rol o'ynaydi. Diplomatiq aloqalar, texnik yordam va moliyaviy yordam orqali bu tashkilotlar boshqaruv tuzilmalariga, saylov jarayonlariga va institutsional islohotlarga ta'sir ko'rsatadi, Markaziy Osiyo mamlakatlari partiya tizimlarini shakllantiradi.

Qolaversa, global tendensiyalar va mafkuraviy siljishlar Markaziy Osiyodagi partiyaviy tizimlarga ta'sir ko'rsatib, siyosiy o'zgarishlar va mafkuraviy kurashning kengroq shakllarini aks ettiradi. Demokratik g'oyalarning tarqalishi, inson huquqlarini himoya qilish va fuqarolik jamiyati faolligi ommaviy nutq va siyosiy safarbarlikka ta'sir qiladi, avtoritar rejimlarga qarshi kurashadi va mintaqada partiyalarning plyuralistik siyosatini ilgari suradi.

Shu o'rinda, xavfsizlik tashvishlari va terrorizmga qarshi harakatlarni aloqasini keltirmay bo'lmaydi. Albatta, Markaziy Osiyoning Yevropa, Osiyo va Yaqin Sharq chorrahasida joylashgan strategik joylashuvi uni global xavfsizlik muammolari, jumladan, terrorizm, ekstremizm va transmilliy jinoyatlar uchun markazga aylantiradi. Terrorizmga qarshi kurash va mintaqaviy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha xalqaro sa'y-harakatlar hukumat siyosati, xavfsizlik apparatlari va siyosiy ittifoqlarni shakllantiradi va Markaziy Osiyo davlatlarining partiyaviy tizimlariga ta'sir qiladi.

Markaziy Osiyoning ulkan energetika resurslari, jumladan, neft, gaz va foydali qazilmalari jahon davlatlari va transmilliy korporatsiyalarning qiziqishini uyg'otmoqda. Energiya zaxiralari, quvurlar yo'llari va sarmoyaviy imkoniyatlarga ega bo'lish uchun raqobat Markaziy Osiyo davlatlarining partiyaviy tizimlarini shakllantirib, siyosiy dinamikaga, iqtisodiy siyosatga va strategik ittifoqlarga ta'sir qiladi.³

Ta'kidlash joizki, diaspora hamjamiyatlari va madaniy almashinuvlar Markaziy Osiyoda partiyaviy tizimlarni shakllantirish, transmilliy aloqalarni rivojlantirish, madaniy xilma-xillikni rag'batlantirish va siyosiy nutqqa ta'sir o'tkazishda rol o'ynaydi. Diaspora guruhlari o'zlarining kelib chiqishi mamlakatlari bilan aloqalarni saqlab, Markaziy Osiyo davlatlarining siyosiy manzarasiga ta'sir ko'rsatadigan siyosiy kampaniyalar, targ'ibot harakatlari va ijtimoiy harakatlarga hissa qo'shadilar.

Va albatta, media ta'siri va axborot urushi Markaziy Osiyoda partiyaviy tizimlarni shakllantirgan muhim tashqi omillardir. Tashqi ishtirokchilar, jumladan, davlat tomonidan homiylik qilinadigan ommaviy axborot vositalari, xalqaro teleradiokompaniyalar va onlayn platformalar jamoatchilik fikriga ta'sir qiladi, siyosiy liderlar, partiyalar va siyosat haqidagi tasavvurlarni shakllantiradi va saylov natijalariga ta'sir qiladi.

Mohiyatan, Markaziy Osiyoda partiyaviy tizimlarni shakllantirishda tashqi omillarning o'zaro ta'siri mintaqaning geosiyosiy ahamiyati va jahon siyosiy

³ <https://www.xabar.uz/uz/iqtisodiyot/shavkat-mirziyoyev-ciie-2020-import-mahsulotlari-uchinchi-xitoy>

dinamikasiga integratsiyalashuvini ta'kidlamay iloji yo'q. Markaziy Osiyo davlatlari tashqi ta'sirlar murakkabligidan o'tib ketar ekan, siyosatchilar demokratik tamoyillar, inson huquqlari va inklyuziv boshqaruvni himoya qilgan holda suverenitet, milliy manfaatlar va mintaqaviy hamkorlikni olg'a suruvchi strategiyalarni qabul qilishlari zarur.⁴

Shuningdek, madaniy diplomatiya va yumshoq kuch tashabbuslari Markaziy Osiyoda partiyaviy tizimlarni shakllantiradi, madaniyatlararo almashinuvni rag'batlantiradi, o'zaro tushunishni rag'batlantiradi va tashqi ishtirokchilar bilan diplomatik aloqalarni kuchaytiradi. Madaniy tadbirlar, ta'lim dasturlari va badiiy hamkorlik milliy o'ziga xoslikni aks ettirishga, madaniy xilma-xillikni targ'ib qilishga va xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi, siyosiy qarashlar va jamoatchilikning xorijiy aktyorlarga nisbatan munosabatiga ta'sir qiladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Markaziy Osiyoda partiyaviy tizimlarni shakllantiruvchi tashqi omillarning o'zgaruvchan manzarasi mintaqaning geosiyosiy ahamiyatini va uning global siyosiy dinamikaga integratsiyalashuvini ta'kidlaydi. Markaziy Osiyo davlatlari tashqi ta'sirlar murakkabligidan o'tib ketar ekan, siyosatchilar demokratik tamoyillar, inson huquqlari va inklyuziv boshqaruvni himoya qilgan holda suverenitet, milliy manfaatlar va mintaqaviy hamkorlikni olg'a suruvchi strategiyalarni qabul qilishlari zarur.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida partiyaviy tizimlarning shakllanishida tashqi omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi, siyosiy dinamikaga, boshqaruv tuzilmalariga va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qiladi. Mintaqaviy kuch dinamikasi, xalqaro ta'sirlar va global tendensiyalarning murakkab o'zaro ta'sirini tushunib, siyosatchilar, olimlar va fuqarolik jamiyati ishtirokchilari Markaziy Osiyo partiya tizimlari oldida turgan muammolar va imkoniyatlarni yaxshiroq boshqarishlari mumkin. Demokratik boshqaruv, inson huquqlarini himoya qilish va mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar Markaziy Osiyo jamiyatining intilishlari va xilma-xilligini aks ettiruvchi mustahkam va inklyuziv partiya tizimlarini barpo etish uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "The Rise and Fall of Communism in Central Asia and Mongolia" by Jacob W. Kipp
2. Jalilov A., Muhammadiev U., Jo'raev Q va boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari: o'quv qo'llanma. Toshkent, 2015. B198-199.
3. Bekov I.R., Abbosxojayev Sh.A. Siyosiy partiyalar va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi. – T.: "O'zbekiston", 2007. B.5.
4. "Political Parties in Central Asia: The Challenge of Democratization" edited by Mariya Y. Omelicheva

⁴ <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/rasmiy/2848.htm>

5. Mirziyoyev Sh.M. Parlamentimiz haqiqiy demokratiya maktabiga aylanishi, islohotlarning tashabbuskori va asosiy ijrochisi bo'lishi kerak. Prezident Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar hamda O'zbekiston ekologik harakati vakillari bilan videoselektor yig'ilishidagi maruzasi // Xalq so'zi, 2017 yil 13iyul.